

Kopsavilkums

Ievads

Pēc Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas notikušas ievērojamas pārmaiņas Latvijas izglītības sistēmā. Augstākajās mācību iestādēs uzņemto studentu skaits ir divkārtšojies. Latviešu valoda ir atguvusi savu agrāko prestižu. Mācību grāmatu saturs ir ticis pārskatīts. Sākta mācību programmu un izglītības standartu modernizācija. Visas minētās pārmaiņas noris ar administratīvo aktu un rīkojumu palīdzību, un tās atbalsta valsts investīcijas, kas 2000. gadā par 16% pārsniedza pirms 10 gadiem veikto investīciju apjomu.

Šie un citi kritēriji liecina, ka plānveida tautsaimniecībai nepieciešamā izglītība kļuvusi par tirgus ekonomikai un demokrātiskai sabiedrībai nepieciešamu izglītības sistēmu. Vai pienācis laiks uzskatīt, ka izglītības nozare Latvijā sekmīgi attīstās? Vai pienācis laiks, kad sabiedrībai vairs nav jāuztraucas par izglītību un tā var pievērsties citām svarīgām prioritātēm? Mēs tā nedomājam.

Šajā ziņojumā uzsvērts, ka pārmaiņām izglītībā ir vairākas pakāpes. Tajā parādīts, ka līdz šim īstenotās pārmaiņas ir raksturīgas pirmajai pakāpei, bet tagad ir jārisina jau nākamās pakāpes problēmas.

Jaunas attīstības pakāpe ir nepieciešama, jo izaicinājumi sociālās saliedētības un ekonomiskās konkurences procesos, tajā skaitā piemērošanās jauninājumiem un jaunajām tehnoloģijām, norit daudz straujāk nekā iespējams veikt uzlabojumus izglītībā, lai tā atbilstu jaunajām prasībām. Ja uzlabojumu ieviešana izglītībā noritēs tādā pašā tempā kā līdz šim,

izglītība neizbēgami atpaliks. Iemesli paskaidroti šajā ziņojumā.

Padomju Savienības laikā Latvijas tautsaimniecībai bija raksturīga darbietilpīga ražošana, proti, «ekonomiskie faktori» ar visai vienkāršām izglītības prasībām, darba iemaņām un prasmēm (sk. 1. tabulu). Laika posmā no 1990. gada līdz mūsdienām – pārejas posma pirmajā pakāpē – tautsaimniecības attīstību arvien vairāk noteica iekšējās un ārvalstu investīcijas, ārējie pakalpojumi un eksporta rūpniecība. Pieauga nepieciešamība pēc izglītības. Tas ietvēra pieaugošu vajadzību pēc darbiniekiem, kas brīvi pārvalda angļu, franču, vācu un citas Eiropas valodas, pēc spējas piemēroties straujām izmaiņām tehnoloģijā, kā arī saziņas iemaņām, prasmes pieņemt lēmumus un strādāt komandā. Taču tagad ir radušies jauni izaicinājumi.

Latvijai jākonkurē ar valstīm, kuras atrodas jau nākamajā pārmaiņu pakāpē, kur attīstību nosaka nevis «ekonomiskie faktori», bet gan jaunas preces un pakalpojumi.

Šajā jaunajā pakāpē augstākās izglītības kvalitātes nozīme pieaug it īpaši eksaktajās zinātnēs, inženier-tehniskajās zinātnēs un pētniecības darbā, un tā attīstās ciešā saistībā ar privāto sektoru. Nozīmīga ir arī izglītības pieejamība un izglītības iestāžu spēja paplašināt savus pakalpojumus tā, lai tie būtu pieejami *vienmēr un visām sabiedrības daļām*. Tas no izglītības iestādēm prasīs kardināli atšķirīgu izpratni un attieksmi salīdzinājumā ar līdzšinējo un ievērojamas izmaiņas

stimulu struktūrā, lai nodrošinātu adekvātu izglītības līmeni.

Šajā ziņojumā parādīts, ka pāreja būs atkarīga ne tik daudz no valsts investīciju apmēra izglītībā, kā no esošo ieguldījumu vadības kvalitātes, novatoriskas izmantošanas, kā arī no nevalstisko finansējumu avotu izmantošanas.

Tiks aplūkoti pamatzglītības, jauno skolotāju sagatavošanas un strādājošo skolotāju kvalifikācijas celšanas, eksaminācijas, studentu un skolēnu novērtējuma standartizēto metožu, pašvaldību un reģionālās pārvaldes un finansu diversifikācijas, kā arī izglītības iestāžu nodokļu un īpašumu jautājumi.

Izaicinājumi izglītībā ir tikpat nopietni kā 1990. gadā, taču tagad šie izaicinājumi ir mazāk saistīti ar padomju tradīciju apšaubīšanu, par ko tika panākta liela vienprātība.

Šodienas izaicinājums ir pēc neatkarības atjaunošanas ieviestās vadības un pārvaldes tradīcijas. Šīs otrās pakāpes uzdevumu risināšana prasīs tikpat daudz drosmes un uzņēmības kā bija nepieciešams, risinot iepriekšējos, un tieši tāpēc sabiedrībai būtu uzmanīgi jāiepazīstas ar šo ziņojumu.

Izaicinājums pamata un vidējā izglītībā

Visām mūsdienu izglītības sistēmām raksturīgas četras iezīmes. Lai gan pastāv daudz dažādu uzskatu par izglītības standartiem un saturu, dažas izglītības iezīmes, kas nepieciešamas attīstītajās valstīs, atzīst visi. Jāmin četras iezīmes.

Izglītībai jāprognozē vēl šobrīd nezināmās nākotnes prasības. Mēs dzīvojam vidē, kur nav iespējams paredzēt visus tos darba veidus, ko veiks cilvēki. Daudzas profesijas tiks aizstātas ar citām, agrāk vēl nebijušām profesijām. Viena no galvenajām centralizētās plānošanas kļūdām padomju laikā bija tā, ka šī neskaidriība tika uzskatīta par kļūdu «plānošanā». Tā kā pārmaiņas netika gaidītas, radās liels laika pārtraukums starp pārmaiņām ekonomikā un izglītības sistēmas reakciju uz tām. Lai neatpaliktu attīstībā, Latvijas izglītības sistēmai jāsamazina šī laika starpība. Izmācības stundu sarakstā, pedagogijas teorijā un vadībā nav uzskatāmas par gaismas slēdzi, ko var ieslēgt un izslēgt. Pārmaiņas ir nepārtraukts izaicinājums. Īsā laikā jāapzina jaunās prasības iemaņām un prasmēm un jāisteno pārmaiņas metodes, kas nodrošina šo iemaņu apguvi.

Attīstības pakāpe	Galvenie tautsaimniecības uzdevumi	Tautsaimniecības virzieni	Izglītības un darba tirgus prasības
Noteicošie ir dažādi faktori	Panākt tādu tirgus darbību, kuros galvenā nozīme ir zemes, darbaspēka un kapitāla izmantošanas nosacījumiem	Dabas resursu ieguve, montāža, darbietilpīga apstrādājošā rūpniecība. Dominē primārais sektors	Pamatzglītība, zema līmeņa prasmes, disciplinēts darbs
Noteicošās ir investīcijas	Piesaistīt tiešās ārvalstu investīcijas un importēt tehnoloģiju, lai varētu izmantot zemi, darbaspēku, kapitālu un sāktu saistīt valsts tautsaimniecību ar pasaules ekonomiku	Apstrādājošās rūpniecības un ārpakalpojumu eksports. Dominē sekundārais sektors	Vispārēja vidējā izglītība, uzlabota arodapmācība un tehniskā izglītība, nepārtraukta izglītība jaunu prasmju apguvei un esošo uzlabošanai, elastīgi darba tirgi (viegli ieiet, viegli iziet)
Noteicošie ir jaunievedumi	Nodrošināt augstu jaunievedumu īpatsvaru, jauno tehnoloģiju adaptāciju un komercializāciju	Jaunas preces un pakalpojumi pasaules tehnoloģiju līmenī. Dominē terciārais sektors	Attīstīta augstākā izglītība, īpaši eksaktajās zinātnēs un inženierzinātņu jomā, liels sociālo zinātņu īpatsvars, īpaši mācībās, kuru pamatā ir zinātniski pētījumi, dinamisks izpētes un attīstības sektors, kas saista augstākās izglītības programmas un uzņēmumus, kas nodarbojas ar jaunievedumu izstrādi un ieviešanu

1. tabula. Izglītības loma attīstības pakāpēs. Avots: *The Global Competitiveness Report, 2001/2001*, Klaus Schwab, Michael Porter, and Jeffrey Sachs, editors. The World Economic Forum, Geneva, 2001

Kvalitatīvai izglītībai jābūt pieejamai visiem. Savdabīgi atkārtojas 19. gadsimta dilemma. Toreiz galvenais jautājums bija, vai valsts spēj ieviest vispārēju izglītības sistēmu, kas varētu veicināt rūpnieciskās un sociālās jomas attīstību. Mūsdienās situācija ir līdzīga. Visiem bērniem un jauniešiem ir iespēja iegūt izglītību, taču izglītības kvalitāte, kas tiem pieejama, ir kardināli atšķirīga dažādās pilsētu un lauku skolās. Mūsdienu sabiedrībā tas nav pieņemami. Šajā ziņojumā mazāk aplūkots jautājums par to, vai izglītības iegūšanā nepieciešamas vienlīdzīgas iespējas, jo mēs pieņemam, ka šajā ziņā visi ir vienprātis. Šajā ziņojumā galvenā uzmanība pievērsta tam, kā mainīt izglītības vadību, lai tā nodrošinātu minētās vienlīdzības iespējamību.

Konkurence izglītības iestāžu vidū. Viena no būtiskākajām padomju laika izglītības kļūdām bija mēģinājums par vienlīdzības kritēriju uzspiest vienādus resursus – viena un tā pati mācību grāmata visiem, vienāds skolēnu skaits visās klasēs, vienas un tās pašas izglītības metodes, mērķi, aprīkojums, materiāli, identiska skolotāju sagatavošana.

Mūsdienu izglītības sistēmā izglītību nosaka indivīda vajadzības, lai iespiesto un elektronisko mācību līdzekļu samēru, skolēnu skaitu klasēs un mācību priekšmetu struktūru noteiktu indivīdu spējas un intereses. Mūsdienu pedagogs nav tikai skolotājs, kurš spēj efektīvi sniegt zināšanas, jo šodienas mācību saturs ir plašāks un tas mainās daudz ātrāk nekā daudzi skolotāji spēj to apgūt. Mūsdienu skolotājs spēj labi vadīt, norādīt uz informācijas avotiem un atrast skolēnu spējas. Laba vadība prasa ātru un efektīvu mācīšanās procesa prasību novērtējumu, un šī uzdevuma efektīvas īstenošanas metodes dažādās skolēnu vecumu grupās, dažādos priekšmetos un pat dažādiem indivīdiem var būt atšķirīgas.

Tādējādi mūsdienu izglītības sistēmā vissvarīgākais ir maksimāli individualizēt mācību programmas, tajā pašā laikā saglabājot vienlīdzīgas iespējas visiem, kaut arī šo indivīdu gūtās izglītības pieredze būs atšķirīga. Šie ir arī Latvijas izglītības sistēmas uzdevumi.

Šajā ziņojumā mēģināts pierādīt, ka Latvijā būtu jāpārņem dažas metodes, kuras izmantotas Lielbritānijā un citās Eiropas valstīs, ieviešot mērenu skolu konkurenci, radot vienlīdzīgas iespējas iegūt kvalitatīvu izglītību, tajā pašā laikā nodrošinot individuālo mācīšanos. Ziņojumā norādīts, ka Izglītības un zinātnes ministrijas uzdevums ir palīdzēt nodrošināt vienlīdzīgu finansējumu katram skolēnam, ka piemērotāko mācību veidu izvēle ir skolas un katra skolotāja kompetencē, un vecāku uzdevums ir izvēlēties skolu, kurā viņi vēlētos sūtīt savus bērnus, ņemot vērā visefektīvāko mācību metožu piedāvājumu.

Sabiedrības informētība un atgriezeniskā saite. Demokrātiskā sabiedrībā skolu sistēmas darbības standarti ir gluži atšķirīgi. Sabiedrībai ir jāzina viss, par ko agrāk tā netika informēta, jāzina arī lietas, kas dažkārt skolu vadītājiem var likt justies neērti. Sabiedrībai jāzina gan sliktais, gan labais; tai regulāri jāsaņem visa informācija no avotiem, par kuru godīgumu un profesionalitāti nevar būt nekādu šaubu. Ziņojumā šis jautājums tiks aplūkots dažādos aspektos gan saistībā ar bērnu novērtējumu agrīnajā vecumā, gan saistībā ar centralizēto eksamināciju, gan novērtējuma un ziņojumu par izglītības sasniegumiem izmantošanu starptautiskā kontekstā. Lai gan šiem jautājumiem veltīti atsevišķi raksti, jāatzīmē, ka sabiedrības informācijas kvalitāte un atgriezeniskā saite ir viens no galvenajiem katras izglītības sistēmas mūsdienīguma rādītājiem.

Izglītības vadības dilemmas Latvijā

Pašvaldību un rajonu atbildība ir nozīmīgs izglītības vadības uzlabošanas faktors. Vairums skolu ievērojamo atbildības daļu uztic konkrētajām institūcijām, kas pašas izvēlas, viņuprāt, labākās izglītības stratēģijas, un rajonu pašvaldībām, kam jānodrošina attiecīgās izvēles kvalitāte. Lai gan decentralizēta lēmumu pieņemšana ir būtisks mūsdienu izglītības sistēmas faktors, Latvijā decentralizācija rada ievērojamu dilemmu.

Latvijā ir 568 teritoriāli administratīvās vienības,¹ un vairumā no tām skolēnu skaits samazinās.

¹ Teritoriāli administratīvā reforma paredz samazināt pašvaldību skaitu Latvijā. Lēmums par precīzu modeli vēl nav pieņemts, nav izlemts arī veids, kādā šī reforma tiks īstenota, tomēr vairākas vietējās pašvaldības jau ir apvienojušās novados, un gaidāms, ka tuvākajā nākotnē teritoriālo vienību skaits samazināsies vēl vairāk.